

HASSÂN b. ATIYYE

(حسان بن عطية)

Ebû Bekr Hassân b. Atıyye el-Muhâribî
(ö. 130/748 [?])

İlk zâhid ve muhaddislerden.

Basralı veya Beyrutlu olduğu rivayet edilir. Dımaşk'ta yaşadı. Hadis ilmiyle meşgul olan Hassân, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Saîd b. Müseyyeb, Abdurrahman b. Sâbit, Hâlid b. Ma'dân ve Nâfi'den rivayette bulundu. Kendisinden hadis rivayet edenlerin en meşhuru Evzâî'dir. Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel onun güvenilir bir râvi olduğu konusunda birleşirler.

Zühd ve takvâ konusundaki titizliği yanında rivayet ettiği hadisleri hayatına uygulama konusunda da hassasiyet gösteren Hassân, bir kişinin kendi koyununun sütünden muhtaçları da faydalandırmasının sevap olduğunu bildiren hadisi (Buhârî, "Hibe", 35) duyar duymaz sahip olduğu koyunun sütünü komşusuyla nöbetleşe sağmaya başlamıştı. Bid'atlardan kaçınır, ikinci namazından sonra mescidin bir köşesine çekilip akşam vaktime kadar zikirle meşgul olurdu. Ona göre sünnete uygun olarak kılınan iki rek'at namaz sünnete uygun olmayan yetmiş rek'attan daha hayırlıdır. Çarşıda karşılaştığı bir rahip ona ve kendisine dua edenine "âmin" demiş, yanındakilerin hayretlerini ifade etmeleri üzerine, "Allah belki rahibin kendisi için yaptığı duayı kabul etmeyebilir, fakat benim hakkımdaki duasını kabul etmesini umuyorum" diye cevap vermiştir (Ebû Nuaym, VI, 73).

Bazıları Hassân'ın Kaderiyye'den olduğunu söylemişse de (İbn Manzûr, VI, 306) Evzâî, meşhur Kaderiyeci Gaylân ed-Dımaşkî'nin Hassân b. Atıyye'ye kendi fikirleriyle ilgili kanaatini sorduğunu, onun da, "Her ne kadar dilim sana cevap bulmakta yetersiz kalıyorsa da gönlüm dediklerini inkâr ediyor" şeklinde karşılık verdiğini söyleyerek (bk. Ebû Nuaym, VI, 72) hakkındaki bu iddianın doğru olmadığını belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Hibe", 35; a.mlf., *et-Târihu'l-kebir*, III, 33; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 236; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 70-79; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sa'ife*, IV, 222; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târihi Dımaşk*, VI, 305-306; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 34-40; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 466-468; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 479; Saferî, *el-Vâfi*, XI, 363; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 251; Şarâni, *et-Tabakât*, I, 39.

MEHMET DEMİRCİ

HASSÂN b. GÜMÜŞTEĞİN

(حسان بن كمشكين)

Hassân b. Gümüştengin
et-Türkî el-Ba'lebekkî
(ö. 549/1154-55)

Menbic hâkimi.

Atabeg İmâdüddin Zengî ve oğlu Nüreddin Mahmud Zengî'nin önde gelen Türk beylerinden olan Hassân'ın doğum tarihi bilinmemektedir. Kaynaklarda, 516 (1122-23) yılından itibaren bir kumandan olarak yaptığı faaliyetler kaydedilmekteyse de ne zaman Menbic hâkimi olduğu, kendisine niçin Ba'lebekkî nisbesinin verildiği ve babası Gümüştengin'in kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde Ba'lebek'te Gümüştengin adlı bir Türk beyinin valilik yaptığı bilinmekteyse de onun Hassân'ın babası olduğuna dair bir kayıt yoktur.

Hassân b. Gümüştengin hakkında bilgi veren ilk müellif olan Azîmî'nin, Muhaded Kalesi'nin Menbic hâkimi Hassân tarafından 516 (1122-23) yılında ele geçirildiği şeklindeki rivayetinden (*Târih*, vr. 200^a) onun bu olaydan daha önceki bir tarihte Menbic'e sahip olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak Urfa Kontu I. Joscelin'in 1119-1120 kışı ile 1120 ilkbaharında Vâdiubnân, Menbic ve Nakre'yi hedef alan yağma akınları karşısında çaresiz kalan bölge halkının Mardin'de bulunan Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi'ye başvurarak kendisinden yardım istedikleri göz önüne alınırsa Hassân'ın 1120 ilkbaharı ile 1122 yılı arasındaki bir tarihte Menbic'e sahip olduğu söylenebilir.

Necmeddin İlgazi'nin ölümünden sonra (Kasım 1122) Artuklu ailesinin en nüfuzlu ve kudretli şahsı olarak ön plana çıkan yeğeni Belek b. Behrâm, Halep'e hâkim olduktan sonra Harput ve Harran'ın yanı sıra bu bölgenin idaresini de eline almış, yıllardan beri Haçlılar'a karşı sürdürdüğü mücadeleye devam ederek 1124 yılı Mart-Nisan aylarında Azâz üzerine yürümüş ve şehirden çıkan Frank garnizonunu yenilgiye uğratmıştı. Belek, Azâz bölgesine yaptığı başarılı akından hemen sonra 518 Saferinde (Nisan 1124) bilinmeyen bir sebeple Menbic hâkimi Hassân b. Gümüştengin'e kızarak amcazadesi Timurtaş kumandasında bir orduyu Menbic'e gönderdi ve kendisine, Hassân'ı Tel Bâşir bölgesine yapılacak bir yağma akınına katılmaya davet etmesi-

ni, şehirden çıkınca da tutuklamasını emretti (İbnü'l-Adîm, *Züddetü'l-haleb*, II, 218 vd.). Timurtaş bu emri uygulayarak Hassân'ı yakaladı ve Artuklu birlikleri Menbic'e girdi. Hassân'ın kardeşi İsâ, ağabeyine yapılan işkenceye rağmen iç kaleyi Timurtaş'a teslim etmedi. Bunun üzerine Belek, Hassân'ı Palu Kalesi'ne hapsedti ve bizzat Menbic'e gelerek kaleyi kuşattı. Zor durumda kalan İsâ, Urfa Kontu I. Joscelin'e mektup yazdı ve kendisini Belek'in elinden kurtardığı takdirde ona vergi ödemeyi vaad etti (Süryânî Mikhail, III, 212). Joscelin, yanında keşiş Geoffroy'un Maraş kuvvetleriyle Dülük, Ayıntab ve Ra'bân Kontu Mahuis'in askerleri olduğu halde Urfa ve Antakya birlikleriyle Menbic'e yürüdü. Ancak yapılan savaşı Belek kazandı (5 Mayıs 1124) ve Haçlılar dağılıp kaçtılar. Ertesi gün kuşatmaya devam eden Belek, surları dövmek için mancınıkları yerleştirecek uygun yer tesbit etmeye çalışırken kaleden atılan bir okla ağır şekilde yaralandı ve aynı gün öldü. Miras yeğenleri arasında paylaşıldığında Palu Kalesi'ni alan Dâvûd b. Sökmen burada tutuklu bulunan Hassân'ı serbest bıraktı. Yeniden Menbic'e dönen Hassân, 1127 yılında Aksungur el-Porsuki ve oğlu İzzeddin Mes'ûd'un ölümünden sonra Halep'in hâkimiyetini ele geçirmek için Tuman, Kutluğaba ve Süleyman b. Abdülcebbâr arasındaki kavgaya son verip taraflar arasında bir çözüm bulabilmek amacıyla Bizâa (Buzâa) şehri hâkimiyetle birlikte Halep'e gitti, fakat başarılı olamadı.

Musul Valisi İmâdüddin Zengî, zor durumdaki Halep'ten gelen yardım çağrısı üzerine önce buraya bir birlik gönderdi, daha sonra kendisi de Halep'e doğru yola çıktı (1128). Bu yolculuğu sırasında Menbic ve Bizâa şehirleri İmâdüddin Zengî'ye itaatlerini arzettiler. Bu tarihten itibaren Hassân, İmâdüddin'in, daha sonra da oğlu Nüreddin'in sadık bir kumandanı olarak görev yaptı. Hassân, Artuklular'a duyduğu kızgınlık sebebiyle gönüllü olarak İmâdüddin'in hizmetine girmiş olmalıdır. Çünkü İmâdüddin Artuklular'ın en şiddetli rakibiydi.

Hassân b. Gümüştengin, İmâdüddin Zengî'nin Irak'ta bulunduğu 1131-1135 yılları arasında ona Halep'te vekâlet eden ünlü Türk kumandanı Seyfeddin Savar ile birlikte 1134 yılında Urfa Kontu II. Joscelin'in kuvvetlerine hücum etti. Haçlılar'ın büyük çoğunluğu öldürüldü, bir kısmı da

esir alındı. Sonraki yıllarda Haçlılar'la yapılan savaşlarda Hassân'ın adı kaynaklarda zikredilmiyorsa da olayların akışına bakarak onun da diğer kumandanlar gibi Zengî'nin hizmetinde bu mücadeleler içinde yer aldığı söylenebilir.

Hassân b. Gümüştegin, Urfa Kontluğu'na kesin darbeyi vermeye hazırlanan ve 1144 yılı Kasım ayı sonunda şehri kuşatmaya başlayan İmâdüddin Zengî'nin maiyetinde Urfa'nın fethine katıldı. Urfa'yı kuşatan Zengî'nin ordusunda bulunan kumandanların adlarını ve birliklerin yerleşme düzenini kaydeden tek kaynak *Anonim Süryânî Vekâyi'nâmesi*'nden (bk. *JRAS* [1933], s. 282), onun şehrin iç kalesinin karşısına düşen mevkiide çadırını kurduğu öğrenilmektedir. Hassân'ın adı, kaynaklarda bundan sonra 1146 yılında Zengî'nin Ca'ber Kalesi'ni kuşatması dolayısıyla geçmektedir. Zengî, Ukayfîler'den Mâlik b. Sâlim'e ait olan Ca'ber Kalesi'nin kuşatılması uzayınca Hassân'ı kalenin hâkimine elçi olarak yollayıp kalenin teslimini sağlamaya çalışmış, fakat kale hâkimi teslim olmayı kabul etmemiştir. Hassân geri dönüp Zengî'ye durumu bildirdikten birkaç gün sonra Zengî köleleri tarafından uyurken öldürülünce (5-6 Rebiülâhîr 541/14-15 Eylül 1146 gecesi) kuşatma kaldırılmıştır.

Zengî'nin ölümü üzerine, kuşatma sırasında yanında bulunan oğlu Nüreddin Mahmud yakın adamları tarafından Halep'e götürülerek burada hükümdar ilân edildi. Zengî'nin diğer oğlu Seyfeddin ise Musul'a hâkim oldu. Bundan sonraki yıllarda Hassân b. Gümüştegin Nüreddin'in hizmetine girdi. Zengî'nin ölümünü fırsat bilen ve Urfa'nın yerli hıristiyan halkı ile anlaştıktan sonra 1146 Ekim ayı sonlarında Urfa'yı tekrar ele geçirmek üzere şehre giren II. Joscelin'in bu teşebbüsü karşısında Nüreddin Halep kuvvetleriyle Urfa'ya geldiğinde Hassân b. Gümüştegin de Menbic birlikleriyle Urfa'ya gidip şehrin geri alınmasında Nüreddin'e yardımcı oldu. Hassân'a bağlı birlikler ve Türkmenler şehri yağmaladıkları gibi birçok kişiyi öldürdüler ve Urfa'ya kendilerine mensup bir topluluk yerleştirdiler.

1150 yılında II. Joscelin'in Nüreddin'in adamları tarafından yakalanıp Halep'te hapse atılmasından sonra Nüreddin Urfa Kontluğu'ndan geriye kalan kaleleri birer birer zaptetmeye başladı. Önce 18 Rebîülevvel 545'te (15 Temmuz 1150) Azâz ele geçirildi. Haçlılar bir taraftan Halep Hükümdarı Nüreddin Mahmud'un, diğer

taraftan Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'un saldırılarına karşı bölgeyi savunmanın mümkün olmadığını anlamışlar ve Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un bu araziyi satın almak üzere yaptığı teklifi kabul ederek birçok kaleyi imparatora satmışlardı. Ancak bölgenin Bizans'a intikali Türk hücumlarını durdurmadı. Nüreddin 1150-1151'de Râvendân, Kürüs, Burcürasâs kalelerini zaptetti. Tel Bâşir ise bir süre direndikten sonra 25 Rebîülevvel 546'da (12 Temmuz 1151) Hassân tarafından teslim alındı. Hassân kaleyi aldıktan sonra tahkim edip içine yıllarca yetecek kadar erzak depoladı. İbnü'l-Kalânîsi Tel Bâşir'in fethi haberini Nüreddin'e Dimâşk yakınında Kaftâ mevkiindeki karargâhındayken ulaştığını, bu habere herkesin sevindiğini ve şenlikler düzenlendiğini söyler. İbnü'l-Esîr Tel Bâşir'in fetih tarihi olarak 549 (1154) yılını verir. İbnü'l-Adîm ise tarih belirtmeden Tel Bâşir'in Dimâşk'ın fethinden sonra Franklar'dan alındığını söyleyerek İbnü'l-Esîr'e katılır.

Hassân'ın vefat tarihi sadece İbnü'l-Adîm tarafından ve 549 (1154-55) olarak kaydedilir (*Buğyetü'l-Şâle*, V, 2234). Hassân'ın ölümünden sonra Menbic'e oğulları hâkim olmuştur. *Anonim Süryânî Vekâyi'nâmesi*'nin verdiği bilgiye göre (bk. *JRAS* [1933], s. 303) Nüreddin, Harim'i Haçlılar'ın elinden almak üzere 1164 yılında harekete geçtiğinde yanında Hassân'ın oğlu Menbic ve Urfa Emîri Seyfeddin Gazi de bulunmaktaydı. Seyfeddin Gazi'nin 1166 yılında bilinmeyen bir sebeple Nüreddin'e isyan etmesi üzerine Nüreddin Menbic'e bir ordu göndererek şehri kuşatmış ve idaresini Seyfeddin Gazi'nin elinden alıp kardeşi Kutbüddin Yinal'a vermiştir.

Kutbüddin, Musul Hükümdarı Seyfeddin b. İmâdüddin Zengî'ye yani Zengîler'e bağlı olduğundan Selâhaddin-i Eyyûbî'ye düşmandı. Bu durumu bilen Selâhaddin Bizâa'yı ele geçirdikten sonra Menbic üzerine yürüyüp şehri aldı ve Kutbüddin'i sığındığı kalede kuşattı. Kutbüddin bol miktarda silâh ve erzak depoladığı kalede direndiyse de Selâhaddin'in askerleri açtıkları lağımrlarla surları delip çökertince kale düştü (29 Şevval 571/11 Mayıs 1176). Selâhaddin, Kutbüddin Yinal'ı esir alıp bütün mallarına el koydu. Süryânî Mikhail'in kaydına göre Kutbüddin beş ay sonra serbest bırakılınca Musul Hükümdarı Seyfeddin b. İmâdüddin Zengî'nin yanına gitmiş, Seyfeddin tarafından kendisine Rakka iktâ olarak verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Azîmî, *Târîh*, Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 398, vr. 200*, 202*, 204*, 209*; a.e.: *La chronique abrégée d'al-Azîmî* (nşr. Cl. Cahen, JA, CCXXX [1938] içinde), s. 394, 408; a.e.: *Selçuklularla İlgili Bölümler: h. 430-538* (trc. ve nşr. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 45, 47, 50, 57; İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimâşk* (Amedroz), s. 241, 315; a.e.: *The Damascus Chronicle of the Crusades* (trc. H. A. R. Gibb), London 1932, s. 223, 309; İbnü'l-Ezrak, *Mey-yâfârikîn ve Âmid Târîhi: Artuklular Kısmı* (trc. Ahmet Savran), Erzurum 1992, s. 79, 82, 152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 619, 650, 685; XI, 109, 110, 199; a.e. (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, X, 489, 514, 540; XI, 103, 171, 267, 345; Süryânî Mikhail, *Chronique: 1166-99* (nşr. ve trc. J.-B. Chabot), Paris 1899-1924, III, 210, 212; *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle* (trc. A. S. Tritton, *JRAS* [1933] içinde), s. 94, 278, 282, 303; Bünderî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 206; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 218 vd., 230, 238, 252, 283, 303, 374; a.m.f., *Buğyetü'l-Şâle* (Zekkâr), V, 2234; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din: Un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades (511-569 H./1118-1174)*, Damas 1967, II, 168, 170, 336, 384, 461, 463, 469; a.m.f., "Manbidj", *EP* (İng.), VI, 380; İmâdüddin Halîl, *el-İmârâtü'l-Artukîyye fi'l-Cezîre ve's-Şâm*, Beyrut 1400/1980, s. 273-274; Coşkun Alptekin, *Dimâşk Atabegliği: Tog-Teginliler*, İstanbul 1985, s. 103, 156; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1118-1146*, Ankara 1994, s. 4, 52, 107, 145, 152; a.m.f., "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı: Savar", *TTK Belleten*, sy. 191-192, s. 465.

İŞİN DEMİRKENT

HASSÂN b. MÂLİK

(حسان بن مالك)

Ebû Süleymân Hassân b. Mâlik b. Bahdel b. Üneyf el-Kelbî el-Bahdelî (ö. 70/690 [?])

Benî Kelb kabilesi reisi ve Emevîler'in önde gelen kumandanlarından.

Benî Kelb kabilesinin ünlü reisi Bahdel b. Üneyf'in torunu, Yezîd b. Muâviye'nin dayısıdır. Sıffin Savaşı'nda Muâviye'nin yanında yer alarak Kudâalılar'ın kumandanlığını yaptı. Hilâfetin Emevîler'e geçmesine yardımcı olduğundan onun tarafından Filistin ve Ürdün valiliğine tayin edilerek ödüllendirildi. Muâviye'nin vefatından sonra halkın Yezîd'e biat etmesi için çalıştı; Filistin ve Ürdün valiliğini Yezîd (680-683) ve II. Muâviye (683-684) dönemlerinde de sürdürdü.

Hassân b. Mâlik, Humus Valisi Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî ve Kinnesrîn Valisi Züfer b. Hâris el-Kilâbî başta olmak üzere bütün valilerin Mekke'de halifeliğini ilân eden Abdullah b. Zübeyr'e biat ettikleri ve halkı kendisine biata çağırduklarında